

JOLANTA DROŻDZ
NELE JURKĖNAITĖ
Litewski Instytut Ekonomiki Rolnictwa
Wilno

Translation from English
DOI: 10.5604/00441600.1245850

POTENCJAŁ SEKTORA ROLNO-SPOŻYWCZEGO W WYBRANYCH KRAJACH WSPÓLNOTY NIEPODLEGŁYCH PAŃSTW

Abstrakt

Od początku lat 90. XX wieku niektóre kraje WNP¹ (Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Kazachstan, Mołdawia, Rosja i Ukraina) podlegają procesowi transformacji od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej. Niektóre wśród tych krajów mają znacznych rozmiarów sektor rolny. Kraje takie jak Rosja lub Ukraina odgrywają ważną rolę na światowych rynkach. Artykuł ma na celu pokazanie niewykorzystanego potencjału sektora rolnego tych krajów. W szczególności dotyczy to lepszego zrozumienia problemów związanych z działalnością rolniczą w wybranych krajach WNP. Artykuł zawiera wyniki krajowych raportów oraz przekrojowych analiz SWOT dotyczących działalności i potencjału rozwojowego sektora rolno-spożywczego, które uzupełniono o oceny ekspertów.

Słowa kluczowe: rolnictwo, rozwój sektora spożywczego, kraje WNP, transformacja.

Kody JEL: F63, L66, O13, O47, O57.

Wstęp

Jednym z najważniejszych problemów światowej gospodarki jest zapewnienie długookresowego bezpieczeństwa żywnościowego, zatem istotna jest ocena możliwego do wykorzystania potencjału gospodarek do prowadzenia produkcji żywności, pasz i biomasy. Niektóre kraje Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP) mają znacznych rozmiarów sektory rolne. Jednak, pomimo że kraje takie jak Ro-

¹ Wspólnota Niepodległych Państw (WNP) powstała w grudniu 1991 roku. Obecnie tworzą ją: Azerbejdżan, Armenia, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan, Mołdawia, Rosja, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan. Gruzja jest byłym państwem członkowskim, zaś Ukraina – państwem stowarzyszonym. Niniejsza analiza obejmuje: Azerbejdżan, Armenię, Białoruś, Gruzję, Kazachstan, Mołdawię, Rosję i Ukrainę.

sja czy Ukraina odgrywają istotną rolę jako eksporterzy na światowych rynkach zbóż, to charakteryzuje je o wiele niższa produktywność, aniżeli ich możliwości w istniejących warunkach agro-klimatycznych (Bruinsma, 2009; FAO, 2012). Jednocześnie w krajach WNP istnieją duże obszary niewykorzystanych w pełni lub opuszczonych użytków rolnych (Foresight, 2011). Gdyby państwa te postarały się dobrze wykorzystać swój potencjał rolniczy, miałyby to duże znaczenie zarówno dla ich pozycji na światowych rynkach, jak i dla bilateralnych relacji handlowych pomiędzy Unią Europejską a sąsiadującymi z nią państwami.

We wczesnych latach 90. XX wieku analizowane kraje WNP (Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Kazachstan, Mołdawia, Rosja i Ukraina) rozpoczęły proces transformacji od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej. W odniesieniu do produkcji rolnej i handlu, reforma gospodarcza i instytucjonalna oznaczała odejście od centralnego planowania i kontrolowania, prywatyzację majątku produkcyjnego i reformę rolną, ograniczenie interwencji państwowej na rynkach wewnętrznych, liberalizację handlu i stabilizację ekonomiczną (Erjavec, Volk, Rac, Kożar, Pintar i Rednak, 2017; Buchenrieder, Hanf i Pieniadz, 2009; Lerman, 2009; Csaki i Forgacs, 2008; Lerman, Csaki i Feder, 2004). W przypadku wyżej wymienionych krajów rolnictwo ma wciąż duży udział zarówno w GDP, jak i w strukturze zatrudnienia (Swinnen, van Herck i Vranken, 2010; Lerman, 2004), a także stanowi siatkę bezpieczeństwa socjalnego (Erjavec, Volk, Rac, Kożar, Pintar i Rednak, 2017).

Kraje objęte analizą miały podobną spuściznę po poprzednim systemie i rozpoczęły transformację w kierunku gospodarki rynkowej z podobnego punktu wyjściowego. Kraje te, niegdyś należące do byłego Związku Radzieckiego, odznaczały się typowymi uwarunkowaniami środowiskowymi. Jednak obecny rozwój sektora rolno-spożywczego znacznie różni się w poszczególnych krajach. Oznacza to, że każdy z nich wprowadza zmiany uwzględniające specyfikę danego kraju (Rylko, Khotko, Abuzarova, Yunosheva i Glazunova 2015; Urutyman, Yeritsyan i Mnatsakanyan, 2015; Syzdykov, Aitmambet i Dautov, 2015; Moroz, Stratan, Ignat i Lucasenco, 2015; Nivievskiy, Stepaniuk, Movchan, Ryzhenkov i Ogarenko 2015; Khalilov, Shalbuzov i Huseyn, 2015; Bluashvili i Sukhanskaya, 2015; Akhramovich, Chubrik i Shymanovich, 2015). Powodem różnic w sektorach rolnym i spożywczym są różnice wprowadzanych reform oraz polityk w zakresie rolnictwa i gospodarki spożywczej (Erjavec, Volk, Rac, Kożar, Pintar i Rednak, 2017), a także odmienne kierunki polityki zagranicznej, warunki geograficzne, geologiczne i klimatyczne itd. Możliwy wpływ tych czynników na odpowiednie wykorzystanie potencjału rolniczego krajów WNP rzadko był poddawany systematycznym badaniom (Lerman, Csaki i Feder, 2004; Swinnen i Rozelle, 2006; Von Cramon-Taubadel i Nivyeviskiy, 2012; Liefert i Liefert, 2012; Arakelyan, 2013).

Głównym celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wyników analizy sektora rolno-spożywczego, dostarczających pełniejszego obrazu sytuacji tego sektora w wybranych krajach WNP. Aby ten cel zrealizować, założono wykonanie następujących zadań:

1. przedstawienie podstawowych mocnych i słabych stron sektora rolno-spożywczego na podstawie analiz merytorycznych poszczególnych krajów;
2. podkreślenie głównych szans i zagrożeń dla rozwoju sektora rolno-spożywczego w wyżej wymienionych krajach;
3. zobrazowanie podstawowych i specyficznych problemów rozwoju sektora rolno-spożywczego w analizowanych krajach;
4. przeanalizowanie oczekiwanych kierunków wzrostu potencjału sektora rolno-spożywczego na bazie ekspertyz.

Metody badawcze

Artykuł przedstawia rezultaty badań przeprowadzonych w ramach projektu AGRICISTRAD² 7. Programu Ramowego UE. W badaniach wykorzystano metody analizy ilościowej i jakościowej w celu pokazania kompleksowego obrazu sektora rolno-spożywczego w ośmiu analizowanych krajach. Analiza ilościowa służy ulepszeniu porównań pomiędzy poszczególnymi krajami. Wpływ ostatnich wydarzeń w Ukrainie, które rzutowały na wartości głównych wskaźników, został w badaniach wyeliminowany. Analizę jakościową wykonali eksperci wybrani z każdego z krajów, którzy zebrali dane i przedstawili użyteczne informacje na temat kierunków rozwoju i możliwości rozwojowych sektora rolno-spożywczego. Eksperti ci reprezentowali wiodące instytucje odpowiednich krajów specjalizujące się w prowadzeniu badań ekonomicznych w zakresie rolnictwa.

W celu sporządzenia oceny eksperckiej, przygotowano zestaw pytań, na podstawie dostępnych wyników uprzednio wykonanych badań i raportów, na temat sytuacji w danych krajach (Rylko, Khotko, Abuzarova, Yunosheva i Glazunova, 2015; Urutyany, Yeritsyan i Mnatsakanyan, 2015; Syzdykov, Aitmambet i Dautov, 2015; Moroz, Stratan, Ignat i Lucasenco, 2015; Nivievskiy, Stepaniuk, Movchan, Ryzhenkov i Ogarenko, 2015; Khalilov, Shalbuzov i Huseyn, 2015; Bluashvili i Sukhanskaya, 2015; Akhramovich, Chubrik i Shymanovich, 2015), które zostały przedstawione w ramach projektu przez grupy ekspertów we wszystkich analizowanych krajach.

Pozwoliło to na uwidocznienie głównych mocnych i słabych stron, szans i zagrożeń sektora rolno-spożywczego w analizowanych krajach. Następnie eksperci zostali poproszeni o wskazanie poszczególnych charakterystyk w przypadku danego kraju. Występowanie cech rozpatrywano na trzech poziomach: niskim, średnim i wysokim. Ponadto wszyscy eksperci byli poproszeni o wskazanie głównych trudności stojących przed analizowanym sektorem rolno-spożywczym. Analizy przekrojowe krajów objętych badaniem dały obraz sytuacji odnośnie do podobieństw i różnic w zakresie głównych problemów i barier napotykanych w analizowanych krajach. Metoda oceny wykorzystana przez ekspertów pozwoliła zrozumieć możliwości rozwojowe sektorów w poszczególnych krajach oraz wskazała sposoby poprawy sytuacji, uwzględniające specyfikę danego kraju.

² AGRICISTRAD² – Badanie potencjału handlowego w zakresie produktów rolnych i biomasy w krajach WNP (więcej informacji na www.agricistrade.eu).

Analiza SWOT sektora rolno-spożywczego w WNP

Główną mocną stroną w przypadku sektora rolno-spożywczego wszystkich analizowanych krajów, z wyjątkiem Białorusi, są dobre warunki agro-klimatyczne (tab. 1). Rosja zajmuje dużą powierzchnię i występują tam zróżnicowane warunki agro-klimatyczne. Jednak, zgodnie z kierunkiem wytyczonym przez państwową politykę, kraj ten dysponuje wystarczającym areałem o dobrych warunkach, co pozwala na zapewnienie samowystarczalności żywnościowej kraju i poprawę eksportu produktów niszowych.

Tabela 1

Mocne strony rozwoju sektora rolno-spożywczego

	Zakaukazie			Azja Środkowa	Kraje europejskie			
	AM	AZ	GE	KZ	MD	BY	UA	RU
Dobre warunki agro-klimatyczne dla produktów niszowych	+++	+++	+++	+++	+++	+	+++	+++
Relatywnie małe koszty nakładów	+++	+++	+++	+++	+++	+++	++	+++
Możliwości powiększenia obszaru gruntów ornych	+++	+++	++	+++	+	+	+	+++

AM – Armenia; AZ – Azerbejdżan; GE – Gruzja; KZ – Kazachstan; MD – Mołdawia; BY – Białoruś; UA – Ukraina; RU – Federacja Rosyjska.

Poziom cechy charakterystyczny dla kraju: „+” – niski; „++” – średni; „+++” – wysoki.

Źródło: na podstawie syntezy sprawozdań krajowych (AGRICISTRADÉ, 2015) i ocen ekspertów.

Jedną z głównych mocnych stron charakteryzujących analizowane kraje są relatywnie niskie koszty nakładów oznaczające wyższą konkurencyjność. Należy zaznaczyć, że przyczyny tej sytuacji różnią się w zależności od kraju i mają charakter naturalny lub wykreowany sztucznie. Regułą jest, że w analizowanych krajach koszty pracy w sektorze rolno-spożywczym są niższe niż w krajach o dobrze rozwiniętej gospodarce rynkowej. Porównanie kosztów pracy w analizowanych krajach wskazuje też na znaczne zróżnicowanie wynagrodzeń. Niskie koszty innych nakładów mogą być spowodowane przez wsparcie finansowe ze strony państwa lub specyficzne uwarunkowania na krajowym rynku. Niektóre kraje korzystają z niższych cen paliw lub energii, jeżeli są eksporterami netto surowców energetycznych (np. Rosja i Azerbejdżan), importują je za cenę niższą od średnich cen światowych (np. Białoruś) lub stosują instrumenty państwowej interwencji (np. dopłaty do paliw). Kraje często też korzystają z faktu posiadania dobrze rozwiniętych gałęzi przemysłu powiązanego z rolnictwem (np. Rosja i Białoruś mają rozwiniętą produkcję nawozów, maszyn rolniczych itp.).

Znaczny spadek produkcji rolniczej w początkowej fazie procesu kształtowania się nowych struktur po rozpadzie ZSRR zarazem uwolnił potencjał rozwoju sektora rolno-spożywczego. Wszystkie kraje, z wyjątkiem Białorusi, Mołdawii i Ukrainy, miały mniejsze lub większe możliwości w zakresie powiększenia

areali ziemi z przeznaczeniem na cele rolnicze. W przypadku Białorusi jej możliwości rozwojowe są ograniczone przez relatywnie niską produktywność ziemi, niekorzystne warunki klimatyczne oraz wykluczenie z działalności rolniczej niektórych obszarów po katastrofie w Czarnobylu w 1986 roku. Mołdawia i Ukraina mają wysoki odsetek użytków rolnych i zmagają się z problemem utrzymania potencjału produkcyjnego gleb.

Niestety, analizowane kraje odziedziczyły również głęboko zakorzenione podobne słabości po okresie funkcjonowania w systemie gospodarki centralnie planowanej. Miały one wpływ na spowolnienie rozwoju ich sektorów rolno-spożywczych w czasie transformacji (tab. 2).

Tabela 2

Słabe strony w rozwoju sektora rolno-spożywczego

	Zakaukazie			Azja Środkowa	Kraje europejskie			
	AM	AZ	GE	KZ	MD	BY	UA	RU
Niska produktywność i niskie plony	+++	++	+++	+++	+++	++	++	++
Przestarzały sprzęt i maszyny	+++	++		+++	+++			+++
Przestarzały system nawadniania i drenażu lub jego brak	+++	++	+++	+++	+++			
Słabo rozwinięty system transportu i infrastruktury logistycznej	+++	++	+++	+++	++		+	+
Słabo rozwinięte systemy ubezpieczeń i kredytów	+++	++	+++	+++	++		+++	
Słabo rozwinięty system dostępu do rynku		++	+++		+++		++	
Wpływ biurokracji, nadmiernych regulacji państwowych i korupcji	+++	++	+	+++	+++	+++	+++	
Potrzeby w zakresie certyfikacji, standardów rolno-spożywczych i wymagań jakościowych; zagadnienia kontroli	+++	++		+++	+++	+++	+++	+++
Potrzeba scalania gruntów	+++	+++	+++		+++		+++	
Potrzeba scalania małych gospodarstw	+++			+++	++		+++	
Poprawa współpracy podmiotów inwestujących	+++	+++	+++	+++	++		+++	
Brak inwestorów		+++		+++	+++		+++	
Potrzeba rozwoju infrastruktury wiejskiej	+++		+++	+++	+++	+++	+++	
Brak powiązań nauki i edukacji z systemem światowym	+++	++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
Brak wykwalifikowanej siły roboczej	+++	++	+++	+++	+++	+++	+++	+++

Oznaczenia i uwagi jak dla tab. 1.

Źródło: na podstawie syntezy sprawozdań krajowych (AGRICISTRADe, 2015) i ocen ekspertów.

Wprowadzenie polityki zrównoważonego rozwoju sektora rolno-spożywczego mogłoby być sposobem na poradzenie sobie z większością typowych słabych stron. Jednak sytuację utrudniają ograniczenia budżetowe oraz brak odpowiednich środków możliwych do uzyskania z innych źródeł, co sprawia, że znaczący postęp, pozwalający na pełne wykorzystanie potencjału sektora rolno-spożywczego, staje się nierealny. Niska produktywność, brak wykwalifikowanej siły roboczej i braki zarówno w krajowym systemie edukacji w dziedzinie rolnictwa, jak i w organizacjach badawczych to problemy, które powinny być niezwłocznie rozwiązane. Większość analizowanych krajów podkreśla potrzebę wymiany przestarzałego sprzętu i maszyn, a także postępu infrastrukturalnego i instytucjonalnego.

Tabela 3 przedstawia najważniejsze i najczęściej występujące zagrożenia i szanse krajowego sektora rolno-spożywczego w ośmiu ankietowanych krajach. Główne szanse w rozwoju potencjału tych sektorów stanowią nie w pełni wykorzystane możliwości krajowych rynków oraz występujący na rynkach światowych popyt na produkty niszowe. Korzystne zmiany w zakresie inwestowania i poziomu plonów (produktywności) dają nadzieję na zniwelowanie różnic pomiędzy stanem faktycznym sektora rolno-spożywczego a jego potencjalnymi możliwościami.

Tabela 3

Szanse i zagrożenia w rozwoju sektora rolno-spożywczego

		Zakaukazie			Azja Środkowa	Kraje europejskie			
		AM	AZ	GE	KZ	MD	BY	UA	RU
Szanse	Niewykorzystany potencjał rynkowy	+++	+++		+++	++	+	+	+++
	Potencjał sprzyjający wzrostowi eksportu	+++	+++	+++	+++	++	+++	+++	+++
	Poprawa w zakresie inwestycji	+++	+++	+++	+++	+++		+++	
	Wzrost plonowania, wzrost produktywności		+++		+++	+++	+	+++	+++
Zagrożenia	Większa penetracja krajowego rynku przez zagranicznych producentów	+++	+++		+++	++	+++	++	+
	Urbanizacja obszarów wiejskich i migracja ludności wiejskiej		+++		+++	+++	+++	+++	
	Erozja gleb, niekorzystny bilans składników odżywczych		+++		+++	+++		+++	

Oznaczenia i uwagi jak dla tab. 1.

Źródło: na podstawie syntezy sprawozdań krajowych (AGRICISTRADe, 2015) i ocen ekspertów.

Należy zaznaczyć, że liberalizacja rynku jest uważana za zagrożenie dla krajowego rynku rolno-spożywczego. Wyzwanie dla rodzimych producentów stanowi zwiększenie penetracji krajowego rynku przez ich zagranicznych konku-

rentów. Eksperci również podkreślają znaczenie kwestii społecznych i ochrony środowiska naturalnego dla dalszego rozwoju krajowych sektorów. Najlepiej widocznym wyzwaniem społecznym jest starzenie się społeczeństwa na obszarach wiejskich z powodu wysokiego poziomu migracji. To powoduje braki w zakresie siły roboczej i zmiany w strukturze rolnictwa w kraju. Część krajów ponadto dotyka problem degradacji gleb, co może w konsekwencji znacznie ograniczyć potencjał krajowego sektora rolno-spożywczego.

Główne i specyficzne problemy sektora rolno-spożywczego w krajach WNP

Eksperci ze wszystkich analizowanych krajów zostali poproszeni o wskazanie najpoważniejszych problemów każdego z krajów. W efekcie można zauważyć zbieżność problemów w różnych krajach. Dwa rodzaje problemów występują najczęściej. Pierwszy jest związany z przestarzałą infrastrukturą na obszarach wiejskich, starego typu systemami melioracji. Drugi rodzaj problemów dotyczy niskiego poziomu rozwoju kapitału ludzkiego, niewystarczających technicznych umiejętności pracowników, stagnacji w edukacji i nauce. Te dwie grupy problemów zostały wymienione w siedmiu spośród ośmiu sprawozdań dotyczących sytuacji w poszczególnych krajach.

Analizy dotyczyły również specyficznych problemów analizowanych krajów. Wyniki ich pokazały, że w Armenii, Azerbejdżanie, Gruzji i Kazachstanie występuje problem gospodarstw o małej skali produkcji i problem niedostatku ziemi rolniczej. W szczególności kraje podkreślały znaczenie procesów konsolidacyjnych dotyczących ziemi rolniczej i wskazywały na słabą pozycję małych gospodarstw na rynku. Przypadki Białorusi, Kazachstanu, Rosji i Ukrainy wskazywały na nieskuteczność stosowanego subsydiowania w sektorze rolnym. Niska produktywność i niesatysfakcjonujący poziom plonów były wymieniane przez wszystkie analizowane kraje, ale podkreślane były najbardziej w przypadku Armenii, Azerbejdżanu i Ukrainy.

Zwracano uwagę na problem braku nowoczesnej bazy produkcyjnej służącej do prowadzenia działalności rolniczej oraz przetwórstwa zarówno w małych krajach jak Armenia i Azerbejdżan, jak i w dużym kraju, tj. Rosji. Rosnące znaczenie zagrożeń i wyzwań ze strony środowiska naturalnego podkreślano w przypadku Białorusi, Kazachstanu, Mołdawii i Rosji. W Armenii i Białorusi problemem jest bardzo duża koncentracja handlu zagranicznego towarami rolno-spożywczymi i produktami gospodarki leśnej na rynku rosyjskim (około 80% całkowitego wolumenu produktów gospodarki rolno-spożywczej i leśnej jest zorientowane na rynek rosyjski). Kwestia ta została również podkreślona przez ekspertów jako jeden z kluczowych problemów tych krajów. Należy pamiętać, że tak wysoka koncentracja eksportu stanowi ryzyko i jest przyczyną dużego uzależnienia od wydarzeń o charakterze politycznym oraz od rozwoju sytuacji makroekonomicznej w Rosji.

Małych krajów, takich jak Mołdawia i Armenia dotyczy problem niskiej konkurencyjności sektora rolno-spożywczego i trudności w uzyskaniu dostępu do nowych rynków, z powodu niskiej skali produkcji bądź trudności w sprostaniu specyficznym wymaganiom technologicznym obowiązującym na tych rynkach.

Potencjał sektora rolno-spożywczego w analizowanych krajach

Eksperti uczestniczący w projekcie AGRICISTRADÉ zostali poproszeni o wskazanie tych obszarów krajowego sektora rolno-spożywczego, które posiadają największe możliwości rozwojowe w niedługiej przyszłości. Porównanie najbardziej perspektywicznych obszarów rolnictwa w ośmiu krajach przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4

Przewidywane kierunki potencjalnego rozwoju sektora rolno-spożywczego

		Produkcja roślinna	Warzywa	Owoce, orzechy	Prod. zwierzęca, ryby
Zakaukazie	AM	-	+	+	+
	AZ	+	+	+	+
	GE	-	-	+	-

Azja Środkowa	KZ	+	-	-	+

Kraje europejskie	MD	+	-	+	-
	BY	+	+	+	+
	UA	+	+	+	+
	RU	+	+	+	+

Oznaczenia i uwagi jak dla tab. 1.

Źródło: na podstawie syntezy sprawozdań krajowych (AGRICISTRADÉ, 2015) i ocen ekspertów.

Na Ukrainie panują bardzo korzystne warunki agro-meteorologiczne, lecz wyniki sektora rolnego są relatywnie słabe (choć dość wysokie w porównaniu do pozostałych analizowanych krajów). Ta rozbieżność jest spowodowana przez dominację gospodarstw charakteryzujących się niską intensywnością nakładów kapitału. Gospodarstwa te nie są w stanie zainwestować w nowoczesne maszyny, wysokiej jakości nasiona, środki ochrony roślin czy nawozy. Sytuację tę częściowo rekompensują żyzne gleby występujące na Ukrainie, co czyni ją krajem bardzo konkurencyjnym w odniesieniu do wielu produktów pochodzenia rolniczego (zboża, mąka, rośliny oleiste, tłuszcze roślinne i zwierzęce, warzywa, owoce, produkty uboczne przemysłu spożywczego, pasze, produkty mleczarskie itd.). Tanie pasze oraz znaczne możliwości zaopatrzenia w surowce zarówno sektora produkcji zwierzęcej, jak i przetwórstwa

mają również duży wpływ na rozwój rynku rolno-spożywczego. W celu określenia możliwości w zakresie produkcji ekologicznej wykonano szereg badań i poczyniono znaczne starania, aby rozwinąć bazę instytucjonalną dla tego rodzaju niszowej produkcji. Istniejące możliwości w zakresie rozwoju rynku produktów ekologicznych stanowią atrakcyjną szansę do wykorzystania, ponieważ Ukraina posiada żyzne gleby, co dałoby jej przewagę konkurencyjną. Ogromne zadłużenie związane z należnościami za dostawy gazu oraz zakłócenia w bieżących dostawach energii mogą być zachętą do inwestowania w rozwój produkcji biomasy w średniookresowej perspektywie.

W Rosji czynnikiem sprawczym warunkującym rozwój sektora rolno-spożywczego jest państwowa polityka substytucji produktów importowanych. Polityka ta jest nieefektywna i kosztowna z ekonomicznego punktu widzenia, ale niewątpliwie prowadzi do rozwoju produkcji w niektórych gałęziach sektora rolno-spożywczego (np. owoce, warzywa, produkty mięsne i mleczarskie). Ma ona też pewien pozytywny wpływ na przemysł powiązany z rolnictwem. Jednak, o ile zaspokojenie potrzeb krajowego rynku co do podaży wieprzowiny, owoców lub warzyw odbywa się szybko, to rozwój w zakresie rynku środków do produkcji rolniczej, wołowiny lub produktów mleczarskich zachodzi znacznie wolniej. W przypadku Rosji spodziewany jest znaczący wzrost sektora rolno-spożywczego. Restrukturyzacja na rynku ziemi rolniczej i wzrost produktywności, która obecnie jest poniżej średniej charakteryzującej kraje o zbliżonych warunkach agro-klimatycznych, w konsekwencji doprowadzi do zmniejszenia różnicy pomiędzy stanem obecnym a potencjalnymi możliwościami sektora. Przypuszcza się, że Rosja zwiększy produkcję zbóż i roślin oleistych, które zapewniają naturalne przewagi konkurencyjne, oraz ich eksport. Natomiast szybki rozwój rynku produktów ekologicznych, chociaż reprezentuje on atrakcyjną niszę, nie jest przewidywany, z powodu braku sprzyjającego otoczenia instytucjonalnego. Z kolei produkcja biomasy nie będzie rozwijana, gdyż powoduje ona zajmowanie dużych obszarów cennych gruntów ornych i może stanowić zagrożenie dla krajowej samowystarczalności żywnościowej i bezpieczeństwa żywnościowego.

W przypadku Białorusi sytuacja różni się od reszty krajów. Białoruś nie ma możliwości powiększenia obszaru gruntów ornych, ponieważ jest on prawie w całości użytkowany. Wyniki ekonomiczne działalności są na ogół podobne do wyników osiągniętych przez sąsiadujące kraje należące do UE (wyjątek stanowi produkcja np. rzepaku, pszenicy, kukurydzy, jęczmienia itd.). Umiarkowany potencjał rozwoju istnieje w zakresie poprawy plonowania i struktury upraw. Wzrost produkcji warzyw (kapusty, marchwi, cebuli, ogórków), a także jabłek i truskawek jest możliwy, z racji popytu na te produkty na rynku krajowym oraz rynku rosyjskim. Pożądanym kierunkiem rozwoju potencjału jest sektor produkcji zwierzęcej. Najbardziej obiecujące gałęzie to: produkcja mleczarska i powiązana z nią produkcja wołowiny, a także produkcja wieprzowiny i dro-

biu. Rosnący popyt na produkty ekologiczne na krajowym rynku wskazuje, że ten rodzaj produkcji też może być atrakcyjną niszą w niedługiej perspektywie. Uprzywilejowana sytuacja w odniesieniu do cen energii sprawia, że nie rozważa się inwestowania w produkcję biomasy.

Mołdawia posiada dobre warunki klimatyczne oraz żyzne gleby, jednakże plony są poniżej średniej unijnej. Niskie plony i produktywność są determinowane przez powszechnie używane przestarzałe maszyny i sprzęt, niskie kwalifikacje pracowników i stosowanie tradycyjnych technologii produkcji. Pod względem potencjału eksportowego, najatrakcyjniejsza jest produkcja słonecznika, orzecha włoskiego, pszenicy i kukurydzy. Mołdawia reprezentuje też potencjał w odniesieniu do produkcji winorośli i owoców, przy założeniu że kraj ten uzyska dostęp do nowych rynków zbytu. Bardzo istotne są zagadnienia degradacji ziemi rolniczej z powodu zbyt intensywnego i niezgodnego z zasadami zrównoważenia gospodarowania na użytkach rolnych. Rozwój rynku produktów ekologicznych mógłby się stać ważnym narzędziem służącym zaangażowaniu ziemi rolniczej w proces produkcji w dłuższej perspektywie. Pewną przeszkodą jest fakt, iż ten typ produkcji rolniczej wymaga wsparcia i dobrze funkcjonującego otoczenia instytucjonalnego. W planach rządowych uwzględnia się pewne możliwości rozwoju produkcji biomasy i zwiększenia zainteresowania wykorzystywaniem tego źródła energii.

Gruzja ma najniższe plony w przypadku prawie wszystkich produktów rolnych. Ta niekorzystna sytuacja mogłaby jednak ulec zmianie, gdyby zwiększyć poziom inwestycji w rozwój zasobów ludzkich oraz rozwój technologiczny w rolnictwie. Potencjał do korzystnych zmian w sektorze stanowi możliwość poprawy plonowania i powiększenia powierzchni upraw. Największy potencjał reprezentuje uprawa winorośli. Produkt ten stanowi cenny surowiec dla krajowego przemysłu winiarskiego, który wykazuje duży potencjał eksportowy. Eksperci uważają, że prowadzenie upraw jabłek, orzechów laskowych i moreli może stanowić również źródło wzrostu i rozwoju eksportu. Poczyniono pewien postęp w dziedzinie produkcji ekologicznej i jej dalszy rozwój może stanowić atrakcyjną niszę. Wzrost produkcji biomasy jest mało prawdopodobny, gdyż ta działalność nie jest wspierana przez państwo.

Plony w Kazachstanie są na znacznie niższym poziomie aniżeli w krajach o podobnych warunkach agro-klimatycznych. Potencjalną poprawę można osiągnąć przez inwestycje w maszyny, środki ochrony roślin i nawozy oraz systemy nawadniające. Kazachstan jest liderem w eksporcie pszenicy i mąki pszennej. Produkcja ta ma możliwości dalszego wzrostu, gdyż obecnie osiąganе plony są bardzo niskie. Potencjałem do wzrostu eksportu odznacza się też produkcja siemienia lnianego oraz produkcja rzepaku, soi i kukurydzy uprawianych na ziarno. Kazachstan wykazuje potencjał eksportowy w przypadku produkcji wołowiny i baraniny. Rynek produktów ekologicznych znajduje się w fazie tworzenia i nie ma dużego popytu na te produkty w kraju. Chociaż możliwości roz-

wojowe tej produkcji są znaczne, to obecne otoczenie instytucjonalne nie sprzyja zmianom na tym polu. Mało prawdopodobny jest również rozwój krajowego sektora produkcji biomasy.

Plony w Armenii wciąż mają potencjalne możliwości wzrostu. Głównymi czynnikami, które wpływają na wyniki ekonomiczne są: brak nawadniania, niskie kwalifikacje rolników, przestarzały sprzęt i rozdrobnienie działek w obrębie gospodarstw. Armenia ma mocną pozycję jako producent pomidorów, ogórków, brzoskwiń, moreli i winogron. Zauważalny jest rozwój sektora owoców jagodowych, a eksperci podkreślają jego zdolność do stania się atrakcyjną niszą dla produkcji ekologicznej. Armenia poczyniła znaczny postęp w rozwoju produkcji ekologicznej. Obecny system certyfikacji pozwala na oznaczanie i sprzedaż produktów ekologicznych nawet na rynkach zagranicznych. Wysokim stopniem konkurencyjności odznacza się produkcja w zakresie ryb i skorupiaków, z powodu niskich kosztów produkcji. Problemem przemysłu tytoniowego w Armenii jest brak wystarczającej ilości rodzimego tytoniu, który jest tańszy od importowanego. Produkcja wina i winiaku posiada rosnący potencjał, jednak jest to sektor wrażliwy, gdyż dużą jego część stanowią produkty eksportowane na rynek rosyjski.

W Azerbejdżanie produktywność i plony są niskie w przypadku wszystkich typów produkcji rolniczej. Wśród najważniejszych czynników mogących doprowadzić do zwiększenia potencjału sektora rolno-spożywczego wymienia się upowszechnienie zmianowania, unowocześnienie stosowanych technologii oraz zwiększenie areалу upraw. Najwyższy potencjał do wzrostu ma uprawa owoców deserowych (jabłka, granaty, cytrusy itd.), roślin korzeniowych (ziemniaki), warzyw (ogórki, pomidory, kapusta, korniszony itd.) oraz produktów pochodzenia zwierzęcego (konserwy mięsne, jaja, wełna, skóry itd.). Rząd Azerbejdżanu planuje zwiększyć plony i powierzchnię gruntów ornych zajmowaną przez uprawy kukurydzy, buraków cukrowych i roślin przemysłowych. Wzrost w sektorach owoców i warzyw oraz produkcji zwierzęcej może być osiągnięty przez poprawę produktywności. W przypadku Azerbejdżanu nie jest zaspokojony krajowy popyt na mięso, mleko i ryby. Dlatego istnieje przestrzeń sprzyjająca wzrostom w krajowym sektorze produkcji zwierzęcej. W odniesieniu do rynku produktów ekologicznych osiągnięto już pewien poziom rozwoju, jednakże lepiej funkcjonujące otoczenie instytucjonalne uczyniłoby tę niszową produkcję bardziej atrakcyjną. Natomiast nie przewiduje się rozwoju produkcji biomasy w tym kraju, gdyż jego potrzeby w zakresie energii są w pełni zaspokojone.

Bibliografia:

- Akhramovich, V., Chubrik, A., Shymanovich, G. (2015). *AGRICISTRADO country report: Belarus*. Pobrane z: <http://www.agricistrade.eu/document-library> (data dostępu: 30.03.2017).
- Arakelyan, M. (2013). *CIS frontier countries Economic and political prospects*. Frankfurt am Main: Deutsche Bank Research, s. 16.
- Bluashvili, A., Sukhanskaya, N. (2015). *AGRICISTRADO country report: Georgia*. Pobrane z: <http://www.agricistrade.eu/document-library> (data dostępu: 30.03.2017).
- Bruinsma, J. (2009). *The resource outlook to 2050: By how much do land, water and crop yields need to increase by 2050?* Paper presented at the FAO expert meeting on How to feed the world in 2050. Rzym: FAO.
- Buchenrieder, G., Hanf, J.H., Pieniadz, A. (2009). 20 years of transition in the agri-food sector. *German Journal of Agricultural Economics* 58(7), s. 285-293.
- Csaki, C., Forgacs, C. (2008). *Agricultural Economics and Transition: What was expected, what we observed, the lessons learned*. Proceedings of Joint IAAE-EAAE Seminar. Halle, Germany: IAMO.
- Erjavec, E., Volk, T., Rac, I., Kožar, M., Pintar, M., Rednak, M. (2017). Agricultural support in selected Eastern European and Eurasian countries. *Post-Communist Economies*, 29:2, s. 216-231, DOI: 10.1080/14631377.2016.1267968.
- FAO (2012). *The State of Food and Agriculture: Investing in Agriculture for a Better Future*. FAO. Rome. Pobrane z: <http://www.fao.org/docrep/017/i3028e/i3028e.pdf> (data dostępu: 30.03.2017).
- Foresight (2011). *The Future of Food and Farming. Final Project Report*. London: The Government Office for Science.
- Khalilov, H., Shalbuzov, N., Huseyn, R. (2015). *AGRICISTRADO country report: Azerbaijan*. Pobrane z: <http://www.agricistrade.eu/document-library> (data dostępu: 30.03.2017).
- Lerman, Z. (2009). Land reform, farm structure, and agricultural performance in CIS countries. *China economic review* 20(2), s. 316-326.
- Lerman, Z., Csaki, C., Feder, G. (2004). *Agriculture in Transition: Land Policies and Evolving Farm Structures in Post-Soviet Countries*. Landham, MD: Lexington Books.
- Liefert, W.M., Liefert, O. (2012). Russian Agriculture during Transition: Performance, Global Impact, and Outlook. *Applied Economic Perspectives and Policy*, vol. 34, no. 1, s. 37-75.
- Moroz, V., Stratan, A., Ignat, A., Lucasenco, E. (2015). *AGRICISTRADO country report: Moldova*. Pobrane z: <http://www.agricistrade.eu/document-library> (data dostępu: 30.03.2017).
- Nivievskiy, O., Stepaniuk, O., Movchan, V., Ryzhenkov, M., Ogarenko, Y. (2015). *AGRICISTRADO country report: Ukraine*. Pobrane z: <http://www.agricistrade.eu/document-library> (data dostępu: 30.03.2017).
- Rylko, D., Khotko, D., Abuzarova, S., Yunosheva, N., Glazunova, I. (2015). *AGRICISTRADO country report: Russia*. Pobrane z: <http://www.agricistrade.eu/document-library> (data dostępu: 30.03.2017).
- Swinnen, J.F., van Herck, K., Vranken, L. (2010). Shifting Patterns of Agricultural Production and Productivity in the Former Soviet Union and Central and Eastern Europe. W: J.M. Alston, B.A. Babcock, P.G. Pardey (red.), *The Shifting Patterns of Agricultural Production and Productivity Worldwide*, s. 279-313. Ames, Iowa: The Midwest Agribusiness Trade Research and Information Center, Iowa State University.
- Swinnen, J.F.M., Rozelle, S. (2006). *From Marx and Mao to the Market: The Economics and Politics of Agricultural Transition*. Oxford: Oxford University Press.
- Syzdykov, R., Aitmambet, K., Dautov, A. (2015). *AGRICISTRADO country report: Kazakhstan*. Pobrane z: <http://www.agricistrade.eu/document-library> (data dostępu: 30.03.2017).
- Urutyun, V., Yeritsyan, A., Mnatsakanyan, H. (2015). *AGRICISTRADO country report: Armenia*. Pobrane z: <http://www.agricistrade.eu/document-library> (data dostępu: 30.03.2017).
- Von Cramon-Taubadel, S., Nivievskiy, O. (2012). Twenty Years of Research on Transition in Agricultural Economics Journals. *European Review of Agricultural Economics* 39(2), s. 335-359.

JOLANTA DROŹDZ
NELĖ JURKĖNAITĖ
Lithuanian Institute of Agrarian Economics
Vilnius

AGRI-FOOD SECTOR POTENTIAL IN THE CHOSEN CIS COUNTRIES

Abstract

Since the early 1990s, the chosen CIS¹ countries (Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Kazakhstan, Moldova, Russia and Ukraine) have undergone transition from a centrally planned to a market-oriented economy. Several countries from the group have sizeable agricultural sectors. Countries like Russia and Ukraine play an important role on the international markets. The untapped agricultural potential of these countries is the subject of this paper. The main goal of this paper is to improve the understanding of the agri-food sector performance in the chosen CIS countries. The paper provides content analysis of country reports, cross-country SWOT analysis of agri-food sector performance and development potential supplemented with expert evaluation.

Keywords: agriculture, food sector development, CIS countries, transition.

¹ Commonwealth of Independent States (CIS) was created in December 1991. At present, the CIS unites: Azerbaijan, Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Russia, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. Georgia is a former member state and Ukraine is an associate member state. Subject to this study are: Azerbaijan, Armenia, Belarus, Georgia, Kazakhstan, Moldova, Russia and Ukraine.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 13.09.2017.